

Лариса ТРИТИННИК,

*учитель української мови та літератури
Плугатарського ЗЗСО I-III ступенів
Прилуцького району Чернігівської області*

МОВНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО МОВЦЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Одне з актуальних завдань сучасної школи – пошук оптимальних шляхів зацікавлення учнів навчанням, підвищення їх розумової активності, спонукання до творчості, виховання школяра як життєво й соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях, вироблення вмінь практичного і творчого застосування здобутих знань.

В інформаційному суспільстві фахівець повинен швидко сприймати будь-яку форму мовлення, засвоювати необхідну інформацію, створювати й вести діалоги, керувати системою мовленнєвих комунікацій у межах своєї компетентності тощо. Від багатства словникового запасу, рівня культури мови і техніки мовлення значною мірою залежать професійна майстерність, імідж та успіх особистості.

Сучасна концепція національної освіти ставить перед учителем-словесником чітку вимогу: сприяти формуванню національно-мовної особистості, яка характеризується свідомим ставленням до мови, розвиненим мовленням, мисленням, інтелектом та володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), тобто забезпечує належний рівень комунікативних умінь і навичок. Недостатня сформованість комунікативних умінь та навичок учнів, мотивації навчання зумовлюють актуальність питання формування комунікативної компетентності.

Це означає, що вчитель має орієнтуватися на використання педагогічних технологій, за допомогою яких не просто б поповнювалися знання й уміння, а й розвивалися такі якості учня як пізнавальна активність, самостійність засвоєння знань, уміння творчо мислити, контролювати власне висловлювання тощо.

В епоху масового поширення спілкування засобами електронних носіїв відбувається, на жаль, знецінення безпосереднього живого спілкування. Тому формування комунікативної компетентності особистості сьогодні є нагальним завданням.

Комунікативна компетентність – це складник життєвої компетентності, яка включає сукупність здатностей, пов'язаних з ефективним спілкуванням, а саме: володіння рідною та іноземними мовами, знання, вміння та навички, пов'язані із застосуванням засобів комунікації.

Комунікативна компетенція передбачає володіння мовленнєвими вміннями й навичками, необхідними для спілкування, сукупність знань про норми й правила ведення природної комунікації. Формуючи компетентну особистість, учитель повинен:

- закласти міцний фундамент – збагатити знаннями;
- дати обтяжний словниковий запас;
- навчити вільно висловлювати думки;
- виробити вміння аналізувати, синтезувати, класифікувати події й оцінювати їх, спираючись на власну думку;
- навчити орієнтуватися у великому потоці інформації, вибирати з нього основне.

Для формування комунікативної компетентності учитель має використовувати можливості продуктивного навчання, яке забезпечить:

- розвиток культури мовлення;
- обговорення проблеми;
- формування власної точки зору;
- вміння презентувати свій продукт;
- можливість для безпосереднього спілкування;
- адекватне ставлення до критики;
- стимулювання критичного ставлення до себе;
- вміння адаптуватися в мовному середовищі.

Створення умов для формування освіченої, духовно багаті особистості, входження у сферу суспільних взаєностосунків, гуманізація освіти, підвищення цінності інтелектуальної праці – вимога сьогодення, без реалізації якої неможливо уявити завтрашнього випускника як компетентної особистості.

Сьогоднішній учень – продукт інформаційного середовища, тому й не просто його зацікавити художнім твором як зразком мистецтва слова, а тим більше – теоретичними відомостями про нього, розкрити неповторність і красу рідної мови, прищепити любов до понять, що асоціюються з образом Батьківщини, допомогти зрозуміти важливість комунікативних умінь і навичок.

Ось і постає перед учителем, зокрема української мови і літератури, проблема, як побудувати урок, на якому б можна було максимально залучити дітей

до співпраці, активізувати їх навчально-пізнавальну діяльність для одержання міцних знань та формування мовленнєвої компетентності.

Говорячи про сучасні методи, форми й прийоми навчання, передовсім, маємо на увазі, звичайно, нестандартні уроки, що є складовою частиною інноваційних технологій, жодна з яких неможлива без урахування загальновідомих методів навчання:

- інформаційно-рецептивного;
- репродуктивного;
- проблемно-пошукового.

Останній, на думку науковців Г. Щукіної, Я. Пономарьова, З. Абасова, методистів-практиків О. Біляєва, Л. Скуратівського, П. Дудика, Г. Шелехової та інших, є найоптимальнішим з точки зору активного навчання в сучасній школі.

Створення проблемних ситуацій на уроці – це давно відомий прийом, але на сьогодні він зазнав суттєвих змін. Проблема ситуація, створена вчителем, є рушієм мислення, джерелом творчого пошуку, викликає певний психічний стан учня й допомагає йому усвідомити суперечність між необхідністю виконувати завдання і неможливістю зробити це з тими знаннями, які він має. Усвідомлення цієї суперечності пробуджує потребу пошуку нових знань.

Використання проблемних ситуацій як засобу активізації пізнавальної діяльності, а також формування комунікативних компетентностей, де основним механізмом виступає розвиток критичного мислення, є доцільним і сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу загалом.

Питання формування комунікативних компетентностей учнів за допомогою ситуативних завдань сьогодні обумовлюється тими нововведеннями, які сталися за останні роки в процесі викладання шкільних дисциплін. Ситуативні завдання покликані активізувати процес пізнання через моделювання ситуації. Інтелектуальна, вольова й емоційна сторони пізнавального інтересу становлять єдине ціле. Активна вольова діяльність можлива тоді, коли процес навчання викликає в учня позитивне емоційне ставлення до матеріалу, що засвоюється, спонукає його до різноманітної діяльності, вольового напруження.

Застосування різних за змістом і формою творчих завдань ситуативного характеру в процесі вивчення фонетики, граматики й правопису, а також синтаксису неодмінно сприяє виробленню комунікативних умінь і навичок школяра.

Пошуково-дослідницькі завдання випереджувального характеру в аспекті інноваційних технологій – це ще один із шляхів формування комунікативних компетентностей, зокрема на уроках мови і літератури в старших класах.

Нестандартні види роботи, методи, які стимулюють пізнавальну діяльність учнів, відкривають для них можливість відчувати себе не лише співучасником навчального процесу, а й бути його творцями. Інновації в навчальному процесі – це вимога сьогодення, адже живемо в такому інформаційному просторі, який так чи інакше висуває вимоги до вчителя не заперечувати, а вміло використовувати його ресурси.

Вдало підготовлена учнями презентація – це не лише свідчення їх здатності користуватися послугами Інтернету, а й уміння зорієнтуватися в «морі» інформації і відібрати найсуттєвіше, щоб зацікавити однолітків, викликати інтерес, проілюструвати власний рівень компетентності з певного питання.

Працюючи над формуванням мовленнєво-комунікативної компетентності учнів, треба пам'ятати, що характерною особливістю цієї методики є те, що вона орієнтована на розвиток здатності ефективного спілкування в різних соціальних ситуаціях.

Комунікативна компетентність – один із пріоритетних видів компетентностей, які формуються в процесі навчання мови і літератури, тому розглядати її як засіб формування особистості без зв'язку з іншими компетентностями неможливо.

Соціальна (на етапі підсумків уроку), саморозвитку й самоосвіти (завдання пошуково-творчого характеру тощо), інформаційна (робота над текстами, пропонованими вчителем і наявними в підручнику), полікультурна (зв'язне висловлювання), мовна (завдання граматичного характеру, синтаксичного) – це різновиди компетентностей, які також сприяють розвитку комунікативних здібностей учнів і формують компетентнісну особистість.

Учитель – головна рушійна сила в забезпеченні процесу формування самоосвітньої компетентності учнів. Від нього передусім залежать результати, яких досягнуть школярі у майбутньому.

Комунікативна компетентність включає в себе розвинене усне та писемне мовлення; володіння різними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами та прийомами міжособистісного спілкування, а також виконання вчителем правил культури мовлення та мовного етикету.

Відомо, що комунікація в професійній діяльності виконує три основних функції:

- комунікативну, що включає обмін інформацією;
- інтерактивну, що допомагає організувати взаємодію;
- перцептивну, яка відтворює процес сприйняття і формування образу іншої людини і встановлення взаємодії.

Критерії розвитку комунікативної компетентності повинні відповідати основним функціям і відтворювати такі уміння:

- вести вербальний і невербальний обмін інформацією;
- виробляти стратегію, тактику і техніку, взаємодію з людьми, організовувати їхню спільну діяльність для досягнення цілей;
- ідентифікувати себе із співрозмовником, розуміти, як ти сприймаєшся співрозмовником;
- бути толерантним, витриманим;
- створити потрібний позитивний емоційний фон в процесі навчання, який шляхом наслідування розвиває комунікативні компетенції учня.

Комунікативна компетентність учителя визначається такими складовими як:

- когнітивна (що спеціаліст знає з цього питання);
- операційна (як спеціаліст реалізує свої знання на практиці);
- позиційно-ціннісна (як спеціаліст відноситься до даної сфери своєї діяльності).

Ці складники проявляються в професійній взаємодії вчителя з учнем, колегами, батьками, адміністрацією школи.

Культура мовлення виходить не з ситуативно продиктованих факторів мови, а з системи норм, достатніх для того, щоб забезпечити спілкування в будь-якій діалогічній ситуації з дотриманням мовного етикету.

Культура мовлення педагога – дисципліна, не тільки професійної, але й етичної орієнтації: вчитель не може допускати мовленнєві огріхи, оскільки він є мовленнєвою особистістю і комунікативним лідером, сказане педагогом не лише запам'ятовується, а ще й багаторазово відтворюється. Саме тому і сьогодні актуальні слова К.Д. Ушинського «Мистецтво чудової розповіді зустрічається у викладанні нечасто не тому, що це мовленнєвий дар, а тому, що і обдарованій людині потрібно немало попрацювати, щоб виробити в собі можливості педагогічної розповіді». Цей недолік в діяльності педагога обумовлюється тим, що, озброєний теоретичними знаннями і основами методики, він не володіє педагогічною технікою, важливою складовою якої є мовлення.

Культура мовлення вчителя не тільки слугує одним із показників духовного багатства педагога, його культури мислення, але водночас є визначним засобом формування особистості. Якщо ми помічаємо манеру людини триматися, його ходу, його поведінку і за ними оцінюємо людину (інколи – помилково), то мова – більш точний показник її людських якостей, її культури.

Важливим аспектом в цьому випадку є оволодіння педагогом технікою мовлення, покладеною в основу культури мовлення, складовими якої є дикція,

дихання, голос. Кожне слово повинно промовлятися чітко – головна вимога дикції. Нечітке, неграмотне мовлення – неприємне, оскільки воно ображає наш слух, наші естетичні відчуття. І зовсім неприпустиме таке мовлення для вчителя.

Однак цей список слід доповнити знанням правил мовленнєвого етикету як найважливішою складовою комунікативних компетенцій учителя-професіонала. У ході спілкування мовленнєвий етикет відіграє дуже важливу роль, тому що мовлення не тільки «головна зброя професійної діяльності, а й зразок, свідомо чи підсвідомо засвоєваний, завжди в тій чи іншій мірі відтворюється учнями, а отже, «тиражується» і розповсюджується». Мовлення вчителя повинно стати для учнів «риторичним ідеалом» не тільки в плані дотримання мовленнєвих норм, але й виконання правил мовленнєвого етикету.

Комунікативна компетентність педагога є одним із компонентів його педагогічної культури. Коректність у спілкуванні виявляється у визнанні співрозмовника як цінної особистості, у намаганні уникати ситуацій, які можуть бути для співрозмовника образливими. Різка критика не дає користі, оскільки заставляє людину оборонятися, викликає почуття образи. Таким чином, порушується контакт і важко говорити в цій ситуації про високий рівень ефективного навчання. Велике значення має орієнтація на навчальний діалог. Якщо він стає системним, то в учнів формується активне ставлення до оволодіння інформацією, знижується страх перед неправильним висловлюванням (оскільки помилка не дає негативної оцінки) і закріплюються добрі відносини з учителем. Інколи вчителі говорять на підвищених тонах, тим самим порушуючи правила мовленнєвого етикету. І як результат – погіршується самопочуття, здоров'я, передовсім, учителя.

Педагогам, які є представниками мовленнєвої професії, важливо знати і використовувати правила мовленнєвого етикету і культури мовлення.

Можна з упевненістю сказати, що педагоги, які відрізняються високим рівнем комунікативно-мовленнєвої компетентності, будуть мати більше шансів стати професійно успішними.